ØKONOMISKE REFORMER I TJEKKOSLOVAKIET — BAGGRUND OG INDHOLD

JØRN HENRIK PETERSEN

I. UDVIKLINGEN I DEN TJEKKOSLOVAKISKE ØKONOMI I EFTERKRIGSTIDEN

1. Tjekkoslovakiet var det af de østeuropæiske lande, som efter 2. verdenskrig fik kommunistisk styre, der havde de bedste forudsætninger for en økonomisk udvikling. Böhmen og Mähren kunne allerede tidligt måle sig med de vesteuropæiske lande i industriel udvikling. Den moderne industrielle teknik introduceredes i samme takt som i Vesteuropa. (Wessily p. 162).

Derimod var Slovakiet oprindelig et underudviklet område; men med dannelsen af en selvstændig slovakisk stat i 1939 lagde man grunden til en industriel udvikling. Specielt må den voksende tekstilindustri fremhæves.

Med udvisningen af et meget stort antal sudetertyskere mistede man i 1945 en højt kvalificeret arbejdskraft i industrien. Dette førte til en økonomisk omstrukturering, der endnu ikke var tilendebragt i 1948. Den må derfor tillige ses i sammenhæng med den traditionelle sovjetiske planmodel, som Tjekkoslovakiet fra dette tidspunkt skulle tilpasses.

Omstruktureringen resulterede i en tilbagegang for den lettere industri og en forskydning over mod svær- og produktionsmiddelindustrien, der i mindre grad ramtes af ændringen i arbejdstyrkens sammensætning. Samtidig svarede denne forskydning til den sovjetiske planmodels intentioner. Omstruktureringen skyldes således to af hinanden uafhængige årsager.

2. Tjekkoslovakiet gik forholdsvis uskadt ud af verdenskrigen. Dette, sammen med eksistensen af den højt udviklede industri og et velordnet landbrug samt en betragtelig økonomisk støtte udefra, forklarer, at Tjekkoslovakiet allerede i 1947 havde nået førkrigstidens produktionsniveau.

I 1948 overtog det kommunistiske parti magten i Tjekkoslovakiet. En ændring af det økonomiske system i retning af en centraldirigeret struktur efter sovjetisk forbillede påbegyndtes. Den sovjetiske planmodel antoges at have generel gyldighed, og institutioner og organisatoriske rammer skulle

svare til de i Sovjet udviklede. Dette indebærer, at markedsrelationerne mellem forbruget og produktionen afbrydes. De værdirelationer goderne imellem, der tidligere fastlagdes på markedet, erstattes af en central fastsættelse af de enkelte behovs rangorden. Den grad, hvormed disse behov skal tilfredsstilles, og den produktionsfaktorindsats, dette implicerer, fastlægges centralt. På baggrund af de centralt fastlagte behov og den via materialebalancer foretagne afstemning mellem produktionens krav og de eksisterende ressourcemængder pålægges det de enkelte virksomheder at producere en given produktsammensætning i en given mængde. Virksomhedernes målsætning består i at realisere plantallene.

Alle virksomheder med mere end 50 ansatte blev nationaliseret. (En stor del var dog allerede nationaliseret i 1945, jf. Survey of Europe 1953). Nationaliseringen er senere fortsat, så der i dag praktisk talt ikke eksisterer privat ejede virksomheder inden for industrisektoren, mens der fremdeles er enkelte private håndværksvirksomheder.

3. Tilpasningen til den sovjetiske planmodel stødte på mange hindringer. Landbrugets kollektivisering var, som i de fleste østeuropæiske lande, en svær belastning. Forceringen af sværindustrien var særdeles uhensigtsmæssig, da man ikke iagttog de enkelte økonomiske ressourcers knaphed. Som følge af den ekstensive økonomiske udvikling (hvorved vi vil forstå en udvikling, hvor produktionsforøgelsen er betinget af en fortsat forøgelse af produktionsfaktorindsatsen uden nævneværdige produktivitetsstigninger) udtømte man råstof- og arbejdskraftreserverne.

Indpasningen i den sovjetiske protoplanmodel resulterede i høj kapitalintensitet (da man ikke beregnede en pris på kapitalanvendelsen), ringe produktivitet, dårlig produktkvalitet, tilsidesættelse af konsumenternes præferencer og manglende initiativ blandt virksomhedslederne. Shaffer nævner p. 32, at i 1963 var en »værdi« af 1.5 mld. kcs. varer af en så inferiør kvalitet, at de ikke kunne sælges. Totalværdien af usælgelige lagre vurderer samme forfatter til at udgøre ca. 1/4 af nationalindkomsten. Disse træk er karakteristiske for udviklingen op til reformernes påbegyndelse.

4. Omstruktureringen af den tjekkoslovakiske økonomi blev yderligere forstærket gennem den vestlige embargo politik. Den tjekkoslovakiske produktion indrettedes med stor vægt på våbenproduktion til selvforsyning og til eksport til andre østeuropæiske lande. De reelle omkostninger herved må naturligvis opgøres som den produktion i andre sektorer, man gik glip af som følge af våbenproduktionen. Selv om det er vanskeligt at opgøre det konkrete tab, er der næppe tvivl om, at det var betydeligt.

Også maskiner og investeringsgoder skulle Tjekkoslovakiet fremstille til eksport til de øvrige lande inden for Comecon. Afsætningen af disse varer

fandt ofte sted til ugunstige priser dels som følge af en egentlig udnyttelse dels som følge af de socialistiske landes almindelige vanskeligheder ved at fastsætte relevante priser for deres samhandel. Som det er udtrykt af en fremtrædende Comecon-embedsmand, må socialismen, når den har erobret hele verden, fremdeles tillade et kapitalistisk land at eksistere, thi hvordan skulle de socialistiske lande ellers vide, til hvilke priser deres udenrigshandel skulle finde sted ?

Den metalforarbejdende industris andel af bruttoindustriproduktionen steg kraftigt i perioden, mens konsumgodernes andel var faldende. Wessily anfører p. 164, at den metalforarbejdende industris andel af bruttoindustriproduktionen i 1937 udgjorde 16,6 pct. og i 1965 38,2 pct. Samtidig steg produktionsmidlernes andel (gruppe A) af den samlede industriproduktion fra 40,3 pct. til 61,8 pct. Denne udvikling er overensstemmende med den sovjetiske planmodels intentioner.

I embargo perioden knyttedes interessen ensidigt til bruttoproduktionens størrelse. Omkostningerne og en rationel ressourceallokering spillede en mindre eller slet ingen rolle. »Det bliver vanskeligere at sikre en optimal produktionsudvikling, når ledelsesorganer og de økonomiske enheder ikke interesserer sig derfor, ja, når de tværtimod satser på en ensidig, ikke-optimal udvikling. Det administrative ledelsessystem stimulerede en sådan ensidig, kvantitativ udvikling.« (Ota Sik: Plan und Markt p. 163). Resultatet var en disharmonisk økonomisk udvikling og et stort spild i form af økonomiske potentialiteter, der ikke realiseredes.

Man vil da også se, at selv om den første femårsplans planmål langt overstiges, skydes årene 1954 og 55 ind, inden den anden femårsplan udformes. Disse to år skulle anvendes til at afhjælpe de opståede disproportioner, ligesom man formentlig ville overveje situationen efter Stalins død i 1953.

II. ØKONOMISK STAGNATION I 60'ERNE

5. 1954, hvor akkumulationsraten faldt betragteligt og gav plads for et større aktuelt forbrug, var imidlertid kun et intermezzo, idet akkumulationsraten allerede året efter forøges, og derefter er konsekvent stigende gennem perioden. Efter Wessily udgjorde akkumulationsraten i 1951 11,8 pct. for i 1953 at stige til 16,7 pct. Derefter indtræder faldet i 1954 til 9,5 pct., hvorefter den stadig stiger, til den i 1964 udgør 21,8 pct. Disse tal harmonerer ikke med de af Ota Sik anførte tal. Han anfører lavere akkumulationsrater, men udviklingstendensen er den samme. Forskellen skyldes formentlig anvendelse af forskellige prisvægte.

Denne udviklings konsekvenser for befolkningens forbrug vakte naturligvis utilfredshed. Man vil erindre fra Oskar Langes »On the economic

theory of socialism«, at netop planlæggernes arbitrære fastlæggelse af akkumulationsraten uafhængig af befolkningens præferencer betragtedes som en af modellens svagheder. (Lange p. 108). Når dertil kommer, at de uafsluttede investeringer udgjorde en stor andel af totalinvesteringen (Ota Sik: Plan und Markt), og at en rationel investeringskalkule reflekterende kapitalens knaphed ikke anvendtes, er utilfredsheden med dette system så meget mere forståelig.

Det karakteristiske for perioden siden 1954–55 er, at produktionsvæksten er betinget af en yderligere indsats af produktionsfaktorer, og at forholdet mellem produktions- og faktortilvækst bliver stadig dårligere. (Sik: Plan und Markt p. 41 ff.).

Femårsplanen 1956–60 er knap så ambitiøs som den første. Industriplanens tal overskrides betragteligt, hvorimod landbrugssektoren fremdeles volder store problemer. Under den første femårsplan skulle landbrugsproduktionen øges 37 pct. Det faktiske resultat blev 18 pct. De tilsvarende tal for den anden femårsplan var 27 og 11 pct. (Wessily). Konsekvensen af den fejlslagne landbrugspolitik var, at befolkningens levnedsmiddelforsyning lod meget tilbage at ønske, og tillige at importen forhøjedes i en sådan grad, at det medførte en kraftig økonomisk uligevægt.

På trods af at plantallene i industrien overskrides, stod økonomien i 1960 på betydelig svagere fødder end nogensinde tidligere. Dog fortsatte man den hidtidige tendens med høj prioritering af industrien og specielt produktionsmiddelindustrien i den tredje femårsplan 1961–65. Resultaterne var så ringe, at planen opgives i 1962. (Sik: Plan und Markt p. 80).

I 1963 konstateredes et direkte fald i nationalindkomsten og industriproduktionen. Nationalindkomsten faldt fra 175.400 mill. kcs. i 1962 til 171.399 mill. kcs. i 1963, dvs. et fald på 2,2 pct. Industriproduktionen faldt med 0,6 pct. i forhold til 1962. I 1964 og 65 steg nationalindkomst og industriproduktion på ny, men den oprindelige plans tal blev langt fra realiseret.

6. Der er indtrådt en klar afmatning af væksten i forhold til 50'erne jf. Goldman og Flek. Baggrunden for afmatningen ligger i 50'ernes uforholdsmæssigt store forbrug af råstoffer, energi og arbejdskraft. Videre må baggrunden søges i den tilbagestående landbrugsproduktion og i en langsom teknisk udvikling. Disse forhold er snævert sammenhængende med planmodellen. (Kozusnik). De nævnte forholds retarderende effekt på den økonomiske udvikling kompenseres i 50'erne ved eksistensen af overordentlige vækstkilder, f. eks. indkorporering af kvinder i arbejdsstyrken, der medvirkede til den økonomiske udviklings ekstensive karakter. Den centrale planmodel har ikke vist sig hensigtsmæssig på længere sigt i et land af Tjekkoslovakiets økonomiske struktur. (Goldman og Flek p. 226–27).

Når virksomhederne tildeles endelige produktionstal, er det i deres interesse at søge disse fastsat så lavt som muligt. Videre er det i deres interesse at ekspandere anvendelsen af produktionsfaktorer – specielt kapital – da anvendelsen ikke begrænses gennem knaphedsbestemte priser. De centrale myndigheder kan ikke kontrollere, om produktionsfaktorerne anvendes effektivt. Planmodellen er endvidere en væsentlig hindring for nye produkters opståen, da nye produkter ofte fordrer en omstilling af produktionsprocessen. Denne omstilling kan beslaglægge tid og være årsag til, at bruttoproduktionsmålene ikke realiseres, hvorfor virksomhedens succesindikator udviser ringere resultater. Der er derfor intet incitament til dynamik i udbudet. Ota Sik karakteriserer i Plan und Markt p. 87 modellens virkninger: »Virksomhedsegoisme, der kun sigtede på kvantitativ produktionsstigning og ofte kun på en fiktiv bogholderimæssig stigning, hæmmede produktionens kvalitative udvikling og forøgede den tekniske udviklings disproportioner. Ikke alene var virksomhederne ikke interesserede i den højeste nytteeffekt af investeringerne, men de søgte ved falske informationer til de centrale myndigheder at opnå tildeling af yderligere realkapital.«

Det er derfor indlysende, at den centrale planmodel må bære en væsentlig del af ansvaret for stagnationen, idet den først betingede en ekstensiv økonomisk udvikling og på det relevante tidspunkt hindrede, at udviklingen antog intensiv karakter. Denne modeltype kan have sin berettigelse i et samfund, hvor alle midler skal sættes ind på at nå visse mål, der er givet høj prioritet. Under visse økonomiske forudsætninger kan de fordele, der opnås herigennem, kompensere ulemperne. Dette gælder f. eks., hvis der er ledige ressourcer, og produktionen kan ekspanderes ved at anvende disse. Inden for produktionsmulighedsgrænsen spiller effektivitetsovervejelser knap så stor en rolle, som når man befinder sig på denne grænse.

Den ekstensive økonomiske udviklings muligheder, hvor man kun tænkte i bruttoproduktionstermer, var udtømt. Med udtømningen af de ekstensive økonomiske udviklingsmuligheder vil et langsommere udviklingstempo indtræde uafhængigt af plandirektiverne, og samtidig vil spændingen mellem de stadig voksende behov og den langsommere stigende produktivitet forøges. De økonomiske kriser demonstrerede til fulde, at man ikke kunne fortsætte ad den hidtidige vej, men måtte finde nye midler. At dette var et prestigenederlag for den traditionelle økonomiske politik og havde politiske implikationer, hvis udløbere man har kunnet følge i den senere tid, nævnes kun en passant, jf. punkt 22.

7. De politiske magthavere betragtede de uønskede resultater som konsekvensen af en for vidtgående decentralisering i 1958, hvor man i nogen grad løsnede virksomhederne fra det ministerielle formynderskab.

1958 reformen samlede virksomhederne i truster. Disse udarbejdede pla-

ner baseret på kundeordrer og videresendte dem til det ministerium, de sorterede under. Ministeriet skulle kun sikre konsistensen med de eksisterende ressourcemængder. Virksomheder og truster fik andel i den profit, de indtjente, for at sikre incitamentet til reformens gennemførelse. Den andel, de måtte tilbageholde af profitten, var større, hvis resultaterne svarede til den plan, de selv havde formuleret. Overopfyldelse af planen blev således relativt straffet. (Nove p. 258).

Magthavernes reaktion på den fejlslagne økonomiske politik blev i første omgang en fornyet centralisering, der gennemførtes i 1962. Dette kunne kun gøre forholdene værre, men diskussionen standsede da heller ikke her.

III. REFORMDISKUSSIONEN I TJEKKOSLOVAKIET

8. Udgangspunktet for de økonomiske reformatorer i Tjekkoslovakiet er de erfaringer, man havde gjort under den industrielle udvikling i førkrigstiden. I lyset af disse erfaringer søgte man at etablere en sammenhæng mellem planlægning og markedsmekanisme under bibeholdelse af socialistiske ejendomsforhold.

»Metoderne til udformning af planerne må ændres. Tidligere blev planerne konstrueret på baggrund af subjektive ønsker og mål, ligesom man sigtede på opnåelse af de højeste kvantitative produktionsmål. Planerne skal nu udformes under hensyn til de alternative muligheder for økonomisk udvikling med det for øje at opnå den største effektivitet og tilfredsstille det voksende forbrug.« (Sik p. 9).

Den tjekkoslovakiske reformdiskussion bliver derfor et opgør med den centrale planøkonomiske model, som alle socialistiske lande – Jugoslavien undtaget – har kopieret efter sovjetisk mønster.

Den første tilbundsgående kritik af det hidtidige system fremkom i 1962/63, hvor Selucky i »Gegen den Dogmatismus für eine schöpferische Entwicklung der ökonomischen Wissenschaft« rettede et skarpt angreb mod »plankulten«. »En virkelig videnskabelig teori, der analyserer kendsgerninger og reelle fænomener, kan ikke underordnes subjektive ønsker og ideer, der går på tværs af de objektivt eksisterende relationer. At teorien måtte underkaste sig de subjektive ønsker, var et af de værste karakteristika ved plankulten.« (Sik p. 8).

I første omgang lykkedes det de daværende magthavere at føre diskussionen ind på et sidespor. Efter forskellige politiske transaktioner tilkendegav centralkomiteen, at den ville have sin opmærksomhed henvendt på den tjekkoslovakiske økonomis struktur og kvalitet og ville nedsætte en kommission til undersøgelse af forudsætningerne for en langsigtet økonomisk planlægning. Centralkomiteen formulerer opgaven »des Überganges von

einer bisher überwiegend extensiven Entwicklung zu einer intensiven wirtschaftlichen Entwicklung.« (Kozusnik).

Et seminar i november 1963 arrangeret af centralkomiteens økonomiske tidsskrift kom til den konklusion, at planlægning under socialisme er et middel til at styre økonomien og ikke et mål i sig selv. Planlægningen må være fleksibel og tilpasse sig de eksisterende forhold til enhver tid. Denne klare erkendelse af nødvendigheden for en afvigelse fra den sovjetiske planmodel åbnede virkelig for reformdiskussionen.

9. I oktober 1964 forelagde den af centralkomiteen nedsatte kommission under ledelse af Ota Sik sit reformprogram. Udgangspunktet var en skånselsløs diagnose af vanskelighedernes oprindelse i Tjekkoslovakiets økonomiske udviklings ekstensive karakter. (jf. Sik: Plan und Markt p. 41;ff.).

Reformprogrammet, der accepteredes af centralkomiteen i januar 1965, tog udgangspunkt i, at planlægningen burde suppleres af en egentlig markedsmekanisme. Denne tanke rækker langt ud over de øvrige østeuropæiske landes reformprogrammer, idet der bortses fra den i 1968 påbegyndte reform i Ungarn.

En forløber for den egentlige reform trådte i kraft i 1966, men da reformens resultater ville være pauvre under det eksisterende prissystem, ønskede reformatorerne ikke at standse hermed. (Holesovsky p. 545).

Produktionsmiddelpriserne undergik en mindre reform i 1964, men var på ingen måde relevante for et prissystem, under hvilket virksomhedernes indtjening skulle kunne overtage rollen som vigtigste incentiv og styringsmekanisme for produktionsbeslutningerne. Priserne var løsrevne fra verdensmarkedspriserne, så udenrigshandlen havde ikke mulighed for at øve tryk på de indenlandske producenter og derved fremme den tekniske udvikling og produktionskvaliteten i indlandet.

En virkelig rekalkulation af priserne efter visse konsistente økonomiske principper var under overvejelse med introduktion i 1968 for øje. Denne prisreform får reformatorerne rykket frem til januar 1967, ligesom det i 1966 lykkes dem at få gennemført omfattende forordninger: »Framework conditions of the economic Management of Enterprising.« Denne ramme skal introduceres i perioden 1967–70. Disse to resultater danner baggrund for den nye økonomiske model, der skal puste nyt liv i den stagnerende økonomi.

10. Reformens centrale opgave er en ombygning af plan- og styringsmetoderne og en nedbrydning af de kvantitative index, man tidligere har baseret sine økonomiske overvejelser på. Hovedelementet i reformen bliver derfor et nyt prissystem. Mens man hidtil har bygget sine priser i overensstemmelse med arbejdsværdilæren (med visse afvigelser), skal det nye system bygge

på begreber som fuld omkostningsdækning, kapitalrente og gevinst. Priserne skal reflektere knaphedsrelationerne i samfundet, da offeret i en given anvendelse må måles med prisdifferencen i forhold til de alternative anvendelser, thi gør de ikke det, kan man ikke vurdere den økonomiske effektivitet, hvilket medfører et betragteligt spild. Knaphedsrelationerne skal bestemmes via markedet.

Holesovsky sammenfatter i Soviet Studies p. 546 den nye økonomiske styringsmekanisme som »in effect, steering by means of an incomes policy, i. e. influencing the distribution and redistribution of income among individual spheres and different interest groups for the purpose of securing the development of all aspects of society. These processes of distribution and redistribution take place on the market and through the medium of the market; the market is the platform on which producers and consumers confront each other with their economic interest and conflicts. Central regulation utilizes the market in a planned way for the solution of general social tasks.«

11. Introduktionen af markedsbegrebet og den centrale plans mere beskedne placering i forhold til tidligere betyder en omvæltning af alle hidtidige forestillinger i den kommunistiske verden uden for Jugoslavien. En grundtese i den marxistiske økonomi har netop været planlægningens uforenelighed med markedsmekanismen. Denne teses rigtighed er ikke blevet anfægtet, så længe dens anvendelse har medført en konstant økonomisk vækst; men når der, som i Tjekkoslovakiet i 60'erne opstår forstyrrelser i udviklingen, bringer dette tesens rigtighed i tvivl, og man påbegynder en analyse af udviklingen.

Når tesen ikke længere accepteres, vil dette tendere mod ændringer i den økonomiske struktur, hvilket igen vil betyde, at de østeuropæiske lande ikke længere vil kunne behandles som ét system, da de udvikler en strukturdifferentiering, der vil være bestemt af det enkelte lands specifikke omstændigheder. Den centraldirigerede økonomis væsentligste træk opgives, den statslige indflydelse formindskes, og en række økonomiske beslutningsbeføjelser overlades til de enkelte økonomiske enheder.

Reformen berører derimod ikke det kommunistiske partis position i samfundet. Partiet må blot regne med markedets og konsumenternes medindflydelse. Heller ikke socialstrukturen med offentlig ejendomsret til produktionsmidlerne anfægtes. De økonomiske reformatorer er kommunister, der har erkendt en række svage punkter i deres hidtidige økonomiske system og udogmatisk søger at udbedre disse. Det er i enhver henseende forkert at betragte reformtankerne som en tilbagevenden til et kapitalistisk system. Der er snarere tale om en rationalisering af den socialistiske planlægningsteknik.

12. 1958 reformen har betydet en hel del i reformdiskussionen. Ota Sik skriver i »Probleme der sozialistischen Wirtschaftsplanung«: »Diese Reformen scheiterten, weil wir damals auf halbem Wege stehengeblieben sind, als wir versuchten z. B. die Freiheit und Initiative der Betriebe zu erweitern, gewisse ökonomische Hebel anzuwenden und materielles Interessen in den Betrieben durch die sog. Normative zu schaffen. Wenn ich also die neue Grunderkenntnis formulieren soll, dann besteht sie darin, dass wir sehen, dass wir ohne Ausnutzung des Marktmechanismus innerhalb einer neu begriffenen sozialistischen Planung nicht vorwärtskommen.«

Alec Nove sammenfatter (p. 258) årsagerne til, at 1958 reformen slog fejl, i tre punkter. 1) De centrale planlæggeres investeringsplan var fejlagtig, hvilket skabte uligevægtssituationer og resulterede i flaskehalse. 2) Manglende balance mellem de decentraliserede investeringer og de til rådighed værende investeringsressourcer. Virksomhedernes efterspørgsel kunne ikke tilfredsstilles, hvilket i nogen grad skyldtes manglende kommunikation virksomhederne imellem. 3) Reformen var ikke ledsaget af nogen forbedring af prissystemets arbitrære karakter. Uden en sådan forbedring kunne en markedsmekanisme ikke fungere.

Prisernes betydning fremhæves også hos Anton Klas, der i kybernetisk udformning drøfter problemet om økonomiens styring. Han fastslår (p. 87), at i en markedsdirigeret økonomi får producenterne en stadig strøm af informationer om samfundets behov. Disse informationer udtrykkes gennem priserne. Hvis en vares pris afviger fra dens tidligere relationer til andre priser, har producenterne et økonomisk incitament til at ændre produktionen af den pågældende vare. Priserne er således en styringsmekanisme baseret på en enorm mængde data om individernes behov. Denne styringsinformation fremkommer for hver enkelt vare. Markedsmekanismen løser et ligningssystem i et meget stort antal ubekendte. Det er uden for ethvert administrativt systems kapacitet at løse en så kompliceret opgave.

13. Det bør måske her indskydes, at det er vanskeligt af den tilgængelige litteratur at se, hvad der allerede er gennemført, og hvad der skal gennemføres. Det egentlige reformprogram skulle træde i kraft i januar 1967, men endnu er ikke alle reformer introduceret. Der vil derfor hengå nogen tid, før de nye tankers resultater bliver tydelige. Denne fremstilling kan derfor i sagens natur kun være foreløbig. Konkrete resultater vil fremkomme efterhånden, men der består vel fremdeles en mulighed for, at Tjekkoslovakiet vender tilbage til den gamle struktur – ikke mindst efter den senere tids begivenheder. (Dette er skrevet 17. august 1968).

14. Skulle det af det kommunistiske styre forfatningsmæssigt etablerede økonomiske system ikke helt opgives, måtte de økonomiske reformatorer

etablere en organisk forbindelse mellem planlægningen og markedsmekanismen. Denne forbindelse etableres via begrebet »den socialistiske virksomheds specifikke marked«, der også anvendes for produktionsmidler.

Forskellen mellem en socialistisk og en kapitalistisk økonomi består ikke deri, at produktionen under kapitalisme følger markedet, mens dette overhovedet ikke sker under socialisme. Den socialistiske planmæssige produktion må tværtimod konsekvent følge det mål at tilfredstille markedets efterspørgsel. Omsætningen på markedet må være det afgørende kriterium for den samfundsmæssige nytte af det i produktionsprocessen anvendte arbejde. Også produktionsmidlerne må gøres til genstand for køb og salg på markedet, og det må kun undtagelsesvist i bestemte perioder pålægges virksomheder at producere specificerede mængder af visse mangelprodukter til tilfredsstillelse af presserende behov. (East European Economics p. 6). Det gælder ikke blot om, at planen forudser markedets fremtidige udvikling og på denne baggrund fastlægger sine produktionstal. Den faktiske vareomsætning må indvirke korrigerende på planen bestemt af, om efterspørgslen er tilfredsstillet eller ej. Har produktionen ikke tilfredsstillet en reel efterspørgsel, har det ikke været en samfundsmæssig nyttig produktion uanset om plantallene er realiserede. (Ota Sik i East European Economics).

Produktionsmidlerne placeres altså helt på linje med andre goder, hvilket er et afgørende brud med den traditionelle opfattelse i kommunistiske lande, at gruppe A (producers good) skal forøges hastigere end gruppe B (consumers goods), og at A , dvs. producers goods anvendt i produktionen af producers goods skal have en specielt høj vækstrate. (Jvf. Nove p. 274 ff.). »Produktionen må først og sidst tjene det ikke produktive konsum og dettes vækst og ikke blive en produktion, der har produktionen selv som formål.« (Sik: Plan und Markt p. 105).

Professor Kocanda udtalte i 1964 (citered efter Holesovsky p. 552), at »the only economic system which is managed in a planned manner is one under which one attains more or less the intended results.« Man kan derfor ikke tale om planlægning, hvis et lands økonomi styres efter en plan af ringe kvalitet og udvikler sig i en retning, der er totalt afvigende fra planens intentioner. Denne situation forelå i Tjekkoslovakiet i 60'erne. Man benægter altså simpelt hen planlægningens karakter af planlægning, såfremt den tvinger økonomien til at udvikle sig i en ugunstig retning. »Denne planmæssighed bliver kun virkelig planmæssig, når det, der planlægges, i det store og hele er overensstemmende med de foreliggende behov og den eksisterende økonomiske udviklingstrend. Uden en sådan overensstemmelse kan man ikke tale om planlægning. Man vil da kun formulere fromme ønsker.« (Sik: Plan und Markt p. 104).

Reformatorernes mål er først og fremmest en tilfredsstillelse af konsumen-

ternes efterspørgsel, som den ytrer sig på markedet. Plan og marked betragtes som en helhed, idet en videnskabeligt konstrueret økonomisk plan ikke kan eksistere uden et marked. (At en plan ikke kan konstrueres uden et marked hænger sammen med, at man ikke uden et marked kan komme frem til adækvate udtryk for enkeltprodukternes værdi – med mindre man vil anvende en endnu ikke i praksis realisabel programmeringsprocedure). Markedets funktion er at bestemme planens »korrekthedsgrad« ved at konfrontere den med konsumenternes ønsker. Hvis planen er optimal, vil den give samme resultater som et marked styret efter et profitmaximeringsprincip. (Soviet studies april 1968 p. 353).

15. Efter reformen skal de centrale myndigheder træffe beslutninger angående visse forhold såsom: de grundlæggende produktionsproportioner, investeringernes andel af nationalindkomsten, levestandardens udvikling, hovedretningerne for produktivkræfternes udfoldelse, den internationale arbejdsdeling, anvendelse af pris-, løn-, finans- og kreditpolitik. Disse forhold, der er formuleret af centralkomiteen, synes at falde noget uden for de øvrige reformintentioner. De grundlæggende produktionsproportioner kan vel kun meningsfyldt opfattes som relationerne mellem investeringer og konsum, og når dette ses i forhold til, at man centralt skal fastlægge »hovedretningerne for produktivkræfternes udfoldelse«, må centralkomiteens opfattelse gå ud på, at man centralt skal fastlægge investeringernes retning og deres fordeling mellem gruppe A og B. Dette harmonerer ikke med det under punkt 14 anførte. Hvis det er rigtigt, at produktionsmidlernes fordeling skal være underkastet central planlægning, betyder dette en væsentlig indskrænkning i reformens indhold. Man vil i øvrigt se, at de sidstnævnte midler, man skal anvende, er de traditionelle keynesianske økonomiske midler kombineret med et indkomstpolitisk. Når man taler om prispolitik, kan dette kun have mening i forhold til reformens øvrige indhold, hvis man med dette begreb forbinder anvendelse af beskatning på konsumvarer, altså anvendelse af den hidtidige turn over tax. Man kan ikke sigte på direkte indgreb i priserne, som man tidligere har kendt det, thi i så fald er det meningsløst at tale om en prisreform.

Efter centralkomiteens udsagn skal de centrale myndigheder fremdeles øve en betydelig indflydelse på investeringerne; men det står ikke helt klart, hvorledes denne influens skal udøves. Investor skal påtage sig det fulde ansvar for tilbagebetaling af eventuelle lån, ligesom han i almindelighed selv må vurdere den samfundsøkonomiske nytte af pågældende investering. Det sidste må forstås således, at det er virksomhederne selv, der foreslår givne investeringer gennemført, mens de centrale myndigheder afgør, hvorvidt der skal stilles kredit til rådighed. Dette kan kun opfattes som en reminiscens fra tidligere tider. Såfrem den del af reformen, der består i, at virk-

somhederne skal drives efter et profitsystem, gennemføres, kan man blot lade virksomhederne gå til banksektoren og opnå de fornødne lån. Når virksomhedernes beslutninger om deres produktion skal konfronteres med forbrugernes ønsker via et marked, vil de ikke have ønske om at foretage urentable investeringer, såfremt man har en relevant afstraffelsesmekanisme for uønskede dispositioner. En sådan skulle efter reformen foreligge i den mindskede profit, der igen vil resultere i ringere aflønning til ledelse og arbejdere jf. senere. Tilbagebetaling og forrentning af lån sker via virksomhedernes overskud.

Virksomhederne skal tilstræbe en optimal plan (hvilket de automatisk vil stræbe efter, da deres aflønning afhænger af de opnåede resultater). De centrale myndigheder har ved en fleksibel anvendelse af de forskellige økonomiske instrumenter mulighed for at bringe overensstemmelse mellem samfunds- og enkeltinteresser.

Virksomhedsfonden til belønning af de ansatte (og til afholdelse af virksomhedernes øvrige sociale udfoldelse) afholdes af virksomhedens overskud. De ansattes aflønning bestemmes af det individuelle arbejde og i forskellig grad tillige af virksomhedens og den enkelte produktionsenheds indsats. Det sidste sker gennem virksomhedsfonden og er udtryk for en art udbyttedeling.

Virksomhederne får betydelig større frihed ved ansættelser og fastsættelse af arbejdsvilkår – herunder afskedigelser og lønninger. Arbejdskraften skulle som følge heraf blive mere mobil. Dette skal yderligere understøttes gennem ændring af de arbejdsretlige regler.

Virksomhedsautonomi er en naturlig ting under reformen. Uden en sådan autonomi er det meningsløst at ville lade produktionsbeslutninger dirigeres af markedets betingelser. På dette område er der store hindringer at overvinde, jf. Holesovsky p. 550. Virksomhederne er som nævnt blevet kartelliseret i associationer, hvis ledelse udøver en betragtelig indflydelse på de enkelte virksomheder. De kan udstede ordrer til enkeltvirksomhederne og redistribuere overskuddet virksomhederne imellem. De er ledende i den »pooling« af finansielle ressourcer til investeringsprojekter, virksomhederne foretager som et skridt henimod dannelsen af et egentligt kapitalmarked. Enkeltvirksomhederne kan ikke bryde ud af associationen. Associationernes funktioner skal naturligvis uddø med reformen, men der næres en sikkert ikke ubegrundet frygt for, at det administrative monopol vil være overordentligt vanskeligt at nedbryde. Nedbrydningen af associationerne er nødvendig for at sikre virksomhederne fuld autonomi, men den er tillige nødvendig for at hindre, at et fremtidigt kapitalmarked vil blive opdelt efter brancher, og derfor ikke fungere efter sin hensigt.

Ifølge de skriftlige fremstillinger, der ligger til grund for denne fremstilling, er det ikke tanken at kopiere den jugoslaviske selvforvaltning, da man

betragter denne som udgangspunkt for udvikling af virksomhedsegoisme med den deraf følgende monopolistiske adfærd; men ifølge et fjernsynsinterview med en tjekkisk økonom 14. 8. 1968 påtænker man nu at lade virksomhedernes medarbejdere få større indflydelse for derved at føre demokratiseringen fuldt igennem. Dette er formentlig inspireret af den politiske udvikling, der har gjort det nødvendigt for de tjekkoslovakiske ledere at mobilisere en folkelig støtte til demokratiseringsreformerne såvel politisk som økonomisk.

Statsbanken får under det nye system en væsentlig funktion, idet den skal yde kredit efter et rentabilitetsprincip. Det samme gælder det øvrige banksystem. Dette understreger det mærkelige i centralkomiteens udtalelse om, at de centrale planlæggere fremdeles skal øve betragtelig indflydelse på investeringerne.

De her skitserede reformer sigter på industri og byggesektoren samt på indenrigshandlen, mens landbrugets forhold reguleres ved andre reformer. Det centrale i landbrugsreformerne er dog også en betoning af den enkelte bedrifts autonomi. Bedrifterne er blevet befriet for planer og produktionspålæg. Inputtildelingen skal bringes til ophør, og den enkelte bedrift må herefter selv købe sine produktionsfaktorer på markedet.

Sammenfattende kan reformens centrale elementer beskrives således, at det ved salg på markedet frembragte overskud skal styre produktionsbeslutningerne. Ingen er længere administrativt tvunget til at købe eller sælge. Kun økonomiske relationer bestemmer de enkelte enheders adfærd. Virksomhedslederne vil tilstræbe maximal disponibel nettoprofit efter afholdelse af en value added flat rate tax, betaling af kapitalrente, renter på lån og forskellige fondshenlæggelser. Forudsætningen for, at det overhovedet kan have nogen mening at lade profitten være styringsinstrumentet, er naturligvis en ændring af prissystemet. Får man ikke et markedsbestemt prissystem, kan profitten naturligvis gøres stor eller lille ad libitum ved ændringer i produkt- og inputpriser.

Kapitalrenten skal tilsikre økonomisering med den knappe kapital, mens lånerenten skal sikre virksomhedernes økonomisering med arbejdskapitalen. At virksomhederne stræber efter maximal nettoprofit skulle i sig selv være tilstrækkeligt incitament til sikring af økonomisering med arbejdskraften, men man har alligevel suppleret denne automatik med en afgift, når lønomkostningerne overstiger en vis grænse. Man kan naturligvis undre sig over, hvordan man vil fastsætte en sådan grænse for de enkelte virksomheders optimale anvendelse af arbejdskraft; men kildematerialet besvarer ikke dette spørgsmål.

Også i henseende til den skabende forsknings-, udviklings- og konstruktionsvirksomhed i de enkelte virksomheder, der skal danne grundlag for en kvalitativ produktionsudvikling, er produktionsstyring ved profitmaxime-

ring væsentlig. Ingen centrale plantal kan sikre denne aktivitet. Kun indbyrdes konkurrence og en fri udenrigshandel jf. punkt 19 kan incitere virksomhederne til introduktion af ny teknik, nye produkter og bedre kvalitet. Disse forhold er væsentlige elementer i en dynamisk udviklingsproces. Det gælder så meget mere, når efterspørgselsstrukturen er stationær (hvad den også er hos os). Dynamikken må da indgå via udbudet, og det er dette dynamiske element, man hidtil har savnet i de østeuropæiske lande.

En logisk følge af reformen er naturligvis, at de statsbudgetfinansierede investeringer bringes til ophør og afløses af lange bankkreditter og selvfinansiering. Statsapparatets økonomiske transaktioner skal også finde sted over markedet dog med en vis præferencestilling i visse henseender.

Det helt fundamentale brud med den traditionelle planmodel ligger i fastlæggelsen af samfundets præferencer. Disse har naturligvis karakter af en værdidom. I Tjekkoslovakiet skal denne værdidom ikke længere (hvis reformerne realiseres) fældes af politikere og planlæggere: »Formuleringen af de sociale præferencer er overordentlig vanskelig ... Hvad er sociale interesser, og hvilke relationer har de til individuelle interesser? Er sociale interesser blot en aggregering af individuelle interesser, eller er de deres transmutation, eller er de fuldstændig uafhængige af individuelle interesser? I så tilfælde, hvordan kan de formuleres? Vi betragter den demokratiske metode som den mest hensigtsmæssige, dvs. vi forudsætter, at man kan aflede sociale interesser af individuelle interesser gennem deres stadige åbne konfrontation ... Vi benægter ikke muligheden af, at nogen mennesker på grund af deres viden, evner og position bedre kan vurdere sociale interesser end andre, men vi betragter ikke denne metode som hensigtsmæssig under vore betingelser.« (jf. Holesovsky p. 555).

IV. ÆNDRINGER I DET ØKONOMISKE SYSTEM

17. Reformens indflydelse på den økonomiske forvaltning må ses på baggrund af det hidtidige system med central styring.

Den ministerielle kompetence i forhold til virksomhederne, som stadig eksisterede på trods af 1958 reformen, opgives, og fagministerierne nedbrydes i vidt omfang. Ministerierne kan ikke i fremtiden gribe ind i virksomhedernes ledelse og kan i almindelighed ikke udstede pålæg.

Den centrale plan skal fremtidigt indskrænkes til kun at beskæftige sig med de makroøkonomiske proportioner. Dette forudsætter dybtgående økonomiske analyser og erkendelse af sammenhænge, som virksomhederne ikke kan være i besiddelse af. Virksomhederne kan imidlertid på baggrund af deres kendskab til disse makroøkonomiske proportioner formulere deres udviklingsplaner.

Såfremt dette realiseres, vil den tjekkoslovakiske planlægning få betyde-

lig lighed med den art planlægning, der praktiseres i nogle vestlige lande. Vi skal ganske kort se på dens lighed med den franske planlægning, der er et af de væsentlige eksempler på en planlægning, der har fundet sted inden for en struktur bestemt af markedsøkonomi og privat ejendomsret, idet det dog bemærkes, at offentlig ejendomsret er mere fremtrædende i Frankrig end i de fleste øvrige vestlige lande.

Den franske planlægnings intentioner er beskrevet af M. Monnet som en økonomisk koncert. Den bygger på en økonomi bestående af autonome virksomheder, hvoraf en stor del er privat ejede. Individerne har frit beskæftigelsesvalg, og konsumenternes præferencer er den standard, de økonomiske aktiviteter må tilpasse sig. Dette atomiserede samfund bringes ikke desto mindre til at tjene sociale formål ved at influere på enkeltvirksomhedernes beslutninger, så de gøres konsistente med den vækstrate, outputniveau eller outputsammensætning, der betragtes som ønskelig eller acceptabel for økonomien som helhed. Det er en økonomi, der arbejder mod samme mål ved overtalelse og samarbejde. (Mitchell p. 181).

Den franske plan er anvendelig ikke blot for den offentlige administration og dens udøvere, men også for alle andre franskmænd, som i den vil finde de hovedkendsgerninger om den givne situation, der kan lede dem i deres udfoldelse af det private initiativ. (ibid. p. 182).

»The method consisted in assembling in a collective working group—administration, industry, agriculture, workers organizations, and experts—and consulting continually, in order to gather facts pertinent to each branch, and bringing out the overall picture, kept up to date, and known to all, thus enabling each person to integrate his objectives with the general objectives.« (ibid. p. 187).

Det er ikke stedet her at gå nærmere ind på den franske planlægnings nærmere udformning. Men det er af stor interesse at se, at der er megen lighed mellem den franske og den nye tjekkoslovakiske planmekanisme. Netop en plan for de fremtidige makroøkonomiske proportioner og en analyse af komplicerede sammenhænge, der vil lette virksomhedernes beslutningstagen, er karakteristisk for begge systemer. Det er forbindelsen mellem plan og marked, mellem enkeltinteresser og samfundsinteresser, der her er etableret.

Effektivitetskriteriet skal efter reformen ikke alene være afgørende for den økonomiske grundstruktur. De fra virksomhederne kommende forslag og deres varianter må samles og undersøges centralt, så virksomhederne kan gøres bekendt med den mest optimale variant. Dette skulle for så vidt være overflødigt, idet virksomhederne, når de drives efter et nettoprofitmaximeringsprincip og er stillet over for et på markedet determineret prissystem, selv skulle kunne bestemme den optimale faktoranvendelse i den ønskede produktion. Dette gælder så meget mere, såfremt man antager, at virksom-

hederne i et socialistisk samfund ikke vil »holde på forretningshemmeligheder«. Dickinson har engang sagt, at den socialistiske økonomi fungerer i et glashus, hvorved han netop tænkte på, at alle relationer var kendte af alle. Det kan naturligvis diskuteres, hvorvidt en sådan forudsætning er rimelig, og der kan argumenteres for, at virksomhederne vil forholde sig monopolistisk til hinanden og søge at bevare nye tekniske fremskridt for sig selv; men dette kan de formentlig også, selv om de skal indsende forslag til de centrale myndigheder. Den mest effektive bremse på denne tendens ligger formentlig i en udvidet udenrigshandel, specielt hvis man antager, at det meste af den nye teknik importeres. Reformens samspil mellem virksomhederne og de centrale myndigheder er formentlig en rest fra det »gamle« plansystem med gentagne konsistenskorrektioner gennem en feed back procedure.

Den centrale plan skal ikke længere omfatte bindende produktionsmål for de enkelte virksomheder, men kun angive orienterende tal, der kan angive virksomhederne den ønskede udviklingsretning. Der er altså tale om en overgang fra en imperativ til en indikativ planlægning, idet man dog fremdeles går noget videre end franskmændene gennem fastsættelse af de orienterende tal. At materialebalancesystemet bliver overflødigt siger sig selv, da knapheder og excesser automatisk vil reflekteres af priserne.

I en overgangsperiode skal ca. 70 konkrete produkter planlægges centralt. Denne centrale planlægning vil dog antage karakter af en bestilling fra de centrale myndigheder hos virksomhederne. De konkrete produkter må ikke i noget tilfælde omfatte en hel virksomheds produktionsprogram.

Herudover skal planen kun omfatte en aggregeret produktionsstørrelse og aggregerede allokationstal, der fremkommer som følge af virksomhedernes handel eller afledes af deres intentioner, som man bestemmer ved en samplingteknik. Opfattet i lighed med den franske økonomiske koncert, er et sådant forecast, som grundlag for enkeltvirksomhedernes adfærd og for den økonomiske politik særdeles relevant.

Der vil imidlertid i nogen tid formentlig være en tilbøjelighed til at opfatte de indikative plantal som bindende tal, ligesom der vil hengå nogen tid, før virksomhedsledelserne har indstillet deres adfærd på, at virksomheden nu drives under markedets betingelser.

18. Den centrale planlægnings hovedopgave vil da i fremtiden være at influere på den økonomiske udvikling gennem generelle midler. Den økonomiske strukturs langtidsudvikling fastlægges i planerne og søges virkeliggjort gennem de langsigtede investeringer. Hermed tænkes formentlig på investeringer i infrastrukturen. Hertil kommer, at man centralt disponerer over fonds til finansiering af væsentlige forsknings- og udviklingsplaner. Det sidste sigter overvejende på udviklingen af Slovakiet.

Planlægningen skal sikre korrekte (hvad man så skal forstå ved det?) proportioner ved anvendelsen af nationalindkomsten og fastlægge investeringskvoten. Opfattet venligt kan det forstås således, at den økonomiske politik skal anvendes på en sådan måde, at man sikrer anvendelsens overensstemmelse med de politiske mål. Det lyder såre traditionelt, men det nye er, at opgaven skal løses gennem generelle midler såsom beskatning og ikke ved specifikke indgreb i produktionsprocessen.

Relationerne mellem indenrigshandel, udenrigshandel og produktion skal frigøres, således at man etablerer frit leverandørvalg. En national handelsmesse er introduceret med dette mål for øje.

Prisreformen udgør det centrale element i den nye økonomiske struktur. Industriens arbitrære producentpriser skal ophæves, så priserne kan opfylde den allokeringsfunktion, en direkte administrativ fordeling ikke kan opfylde uden at undergrave de økonomiske stimuli. Nyfastsættelsen af priserne er imidlertid en vanskelig opgave og skal i en overgangsperiode ske ved anvendelse af visse koefficienter. Opnår virksomhederne gevinster ved prisernes nyvurdering, vil disse blive bortbeskattet. I forhold til intentionerne lader prisreformen meget tilbage at ønske. Priserne er endnu ikke – og bliver ikke i nærmere fremtid – givet gennem markedsrelationerne. Den i 1967 gennemførte prisreform, som kun er en forløber, opererer med tre priskategorier, nemlig faste priser, grænsepriser med maximal- og minimalgrænser samt frie priser bestemt på markedet. Flere af kilderne anfører frygten for inflation som en medvirkende årsag til opretholdelse af en forholdsvis stærk priskontrol. Denne frygt kan imidlertid kun være begrundet, såfremt man nærer ængstelse for ikke at kunne styre lønudviklingen, når virksomhederne har opnået autonomi.

Det centrale i prisreformen er, at priserne ikke alene baseres på en omkostningskalkulation. Ideen er, at priserne ved at variere inden for visse grænser skal kunne reflektere midlertidige knapheder og excesser. Prisbevægelserne knytter produktion og efterspørgsel sammen og opfylder en markedsbalancerende funktion. Det må videre nævnes, at man er opmærksom på, at det er væsentligt, at prisen på nye produkter sættes højt, således at man skaber en tilskyndelse i udbudet, jf. punkt 15.

19. Som nævnt under punkt 9 var priserne under den gamle prisstruktur løsrevet fra verdensmarkedspriserne. Dette ændres under det nye system. Tanken er at anvende udenrigshandlen som en forholdsregel mod virksomheder, der måtte ønske at hæve priserne eller mindske kvaliteten ud over det acceptable. Der skal etableres en forbindelse mellem virksomhederne og eksportaktiviteterne i den forstand, at konkurrencens pres fra verdensmarkedet må influere på virksomhedernes indkomster og derigennem på deres produktionsbeslutninger.

Importen skal ikke alene sikre, at de væsentlige produkter, landet har behov for, fremkommer på markedet, men skal medvirke til at øge produktionsspecialiseringen og som følge deraf produktiviteten. Videre skal importen via den konkurrence, den påfører de hjemlige producenter i henseende til produktionsomkostninger, priser, kvalitet og andre parametre, sikre en dynamisk udvikling.

Dette indebærer naturligvis afskaffelse af de administrative importmetoder. Virksomhederne må selv sammenligne udbudet ude og hjemme og afgøre, hvor de mest hensigtsmæssigt skal placere deres køb. Virksomhederne skal i et vist omfang have mulighed for selv at importere i sammenhæng med en stigning i deres eksport. Dette betyder naturligvis ikke, at en nødvendig import ikke finder sted til virksomheder, der ikke selv eksporterer.

Denne importret, når eksporten er forøget i en vis grad, er en mærkelig konstruktion, som man ikke kan vurdere endeligt uden at kende dens nærmere udformning. Man kan naturligvis betragte en sådan ret som en præmiering af en god indsats, men i dette tilfælde vil den kun kunne få virkelig betydning, hvis retten tildeles en pris og gøres omsættelig mellem virksomhederne.

V. REAKTIONER PÅ REFORMEN

20. Den »wait and see« attitude, der karakteriserer de fleste fremstillinger af reformen, har formentlig sin baggrund i en tvivl om den menneskelige faktors reaktion. (Holesovsky p. 547 og Urbanek). Reformens langsigtede virkninger synes fjerne og usikre. På kort sigt føler mange, at de nu skal arbejde for udbedring af økonomiske skavanker, de ikke selv er ansvarlige for. Arbejderne er bange for afskedigelser, og det nye incentive lønsystem forekommer dem blot en perfektion af tidligere tiders akkordsystem, når plantallene skulle realiseres i periodens sidste del. Ligeledes føler de, at man gennem udbyttedelingen vil gøre dem ansvarlige for virksomhedens resultater.

Virksomhedslederne på deres side frygter, at tiden med manglende personligt ansvar nu er forbi og nærer ængstelse for ikke at kunne slå til. Ængstelsen er sammenhængende med, at det nye system indebærer en mekanisme, der automatisk straffer forkerte økonomiske dispositioner på en relevant måde, nemlig ved mindsket profit. En sådan mekanisme er en væsentlig forudsætning til sikring af økonomisk dynamik i et økonomisk system. Det er i denne relation sagt, at fallitten er kapitalismens sjæl. Det står ikke helt klart, hvorledes reformen forholder sig til fallit begrebet, men den må vel indebære, at virksomhedsledere, der ikke driver deres virksomhe-

der økonomisk, vil blive afskediget. Dette system vil fungere helt analogt med det, man kender inden for store koncerner med flere undervirksomheder. Man lader disse undervirksomheder konkurrere indbyrdes, og i de af dem, der ikke kan klare sig i konkurrencen, udskiftes ledelsen.

Indbyggerne i de østeuropæiske lande har i løbet af få år oplevet mange omorganiseringer af det økonomiske liv, og det kan ikke undre, at reformen fra mange sider blot betragtes som en ny omorganisering. Videre nærer man frygt for, at reformen, såfremt den ikke relativt hurtigt får de ønskede økonomiske virkninger, vil blive standset, da fristelsen til at vende tilbage til de fra gamle tider kendte specifikke produktionsindgreb, der tidligere har sikret høj vækstrate, vil være stor. (jf. den fornyede centralisering i 1962). Denne frygt er så meget mere begrundet, som man i overgangsperioden har bibeholdt en vidtstrakt administrativ kontrol med reformen.

Ideologi er blevet afløst af økonomi. Dette medfører store vanskeligheder for de mange virksomhedsledere, der ved mere om metoder til at opnå lave produktionstal i den centrale plan og de nødvendige manøvrer til at sikre planens realisering end om økonomisk adfærd. Det er kendt fra sociologiske undersøgelser, hvorledes dette meget let vil resultere i verbal tilslutning til reformen, mens den praktiske virksomhedsledelse foregår som hidtil.

VI. DE VÆSENTLIGT NYE TRÆK I DEN ØKONOMISKE STRUKTUR

21. Vi skal sluttelig kort belyse visse af de nye træk i økonomien, der vil medføre skabelse af sådanne forhold, der er en betingelse for en dynamisk udvikling. De fleste af disse forhold er allerede omtalt, men skal rekapituleres.

For det første indfører man markedsøkonomi på visse områder og lader produktionsfaktorerne indgå på lige fod med andre produkter, der omsættes. En markedsøkonomi vil kun resultere i en dynamisk udvikling, hvis der indgår et dynamisk element i enten efterspørgslen eller udbudet. Da efterspørgselsstrukturen i det store og hele er stationær, dvs. efterspørgslen er i høj grad traditionelt bestemt, må dynamikken indgå via udbudet. Et sådant dynamisk udbudselement har man hidtil savnet i de østeuropæiske lande. Men med den nye prisfastsættelse, hvor man lader nye produkter afkaste en forholdsvis høj pris, er der skabt en tilskyndelse i udbudet. Dette gælder tillige skabelsen af innovationer. Man har hidtil nok kunnet frembringe resultater fra forskningsinstitutter, men det mere generelle initiativ til at starte ny produktion og skabe nye tekniske veje har ikke eksisteret. Når virksomhederne imidlertid drives under et profitsystem, skulle der være skabt et betydeligt incitament til udbredt initiativ. Dette så meget mere som man agter at introducere et egentligt kapitalmarked, hvor virksomhederne kan henvende sig med deres nye ideer og projekter og få stillet fi-

nansielle ressourcer til rådighed uden først at skulle gå den besværlige vej over de centrale myndigheder.

Det afgørende nye er imidlertid, at produktionen skal foregå under konkurrencens betingelser. Dette er meget væsentligt. Konkurrencen er en smidig mekanisme til ubevidst koordination gennem et system af priser og markeder. Den skaber en kommunikation mellem den viden, der eksisterer blandt og de handlinger, der udføres af et stort antal enkeltindivider og organisationer. Den løser et meget komplekst problem, nemlig løsning af et utal af ligninger. Det er en meget mærkelig foreteelse, idet ingen har udtænkt konkurrencen og dens konsekvenser. Den er bare opstået og er under bestandige ændringer. Den synes i stand til at overleve – hvilket er en særdeles acceptabel test på et socialt systems eksistensberettigelse. Den bygger på efterspørgsel og knaphed på produktionsfaktorer – men ikke på privat ejendomsret. Når de enkelte virksomheder gives autonomi, vil konkurrencen kunne tjene som incitament til økonomisering. Konkurrence har været et tabu i de fleste østeuropæiske lande op til i dag – og derfor er der grund til at følge de tjekkoslovakiske reformer (og i øvrigt også de øvrige kommunistiske landes reformer) med megen opmærksomhed, idet de vil kunne kaste lys over, hvorvidt det er rimeligt at antage, at konkurrencen er afhængig af bestemte institutionelle forhold.

VII. ADDENDUM

Denne oversigt over de tjekkoslovakiske økonomiske reformer blev skrevet, mens der herskede en betydelig spænding omkring Tjekkoslovakiet jf. punkt. 13. Natten til 21. august fandt den tragiske intervention sted, hvor tropper fra Sovjetunionen, Polen, DDR, Ungarn og Bulgarien rykkede ind i Tjekkoslovakiet. Redaktøren har bedt mig kommentere, hvilken indflydelse de dramatiske begivenheder vil få på mulighederne for at fortsætte arbejdet med de økonomiske reformer. Det er på nuværende tidspunkt (24/10) vanskeligt at sige noget endeligt herom, men vi kan dog pege på forskellige punkter til overvejelse, idet vi udelukkende beskæftiger os med de principielle muligheder for at kunne føre reformerne videre. Den problematik, der følger af de store ødelæggelser ved invasionen og den uregelmæssighed i det økonomiske livs rytme, der er opstået, skal ikke omtales.

Ser vi først på årsagerne til, at invasionen fandt sted, er der næppe nogen, der er af den opfattelse, at den skyldtes de økonomiske reformer alene. Baggrunden må snarere søges i en udbredt skepsis over for »januar-kursen« taget under ét. Som jeg fremhævede i punkt 11, er en af virkningerne af de økonomiske reformer i de østeuropæiske lande en strukturdifferentiering, hvor de enkelte lande mere eller mindre går deres egne veje. Begyndelsen til denne differentiering er for så vidt allerede lagt med Jugoslaviens selv-

stændige politik fra 1947 og fremefter. Denne kunne dog formentlig bedre accepteres på grund af landets noget mere afsondrede beliggenhed og dets økonomiske udviklingstrin, hvorimod en heldig gennemførelse af »liberaliseringsreformen« i Tjekkoslovakiet kunne tænkes at få en afsmittende effekt på de omkringliggende lande, især Polen, DDR og Sovjetunionen selv. De økonomiske reformer er af partibürokraterne (herunder planlæggerne) blevet følt som en trussel mod deres eksistens, da en decentral ledelse i betragtelig grad ville overflødiggøre disse bürokrater. Strategiske grunde har formentlig også influeret på Kremls beslutning, men hvad enten den egentlige årsag skal søges i strategiske, ideologiske, økonomiske eller andre faktorer, er de alternativer, man var stillet overfor, udmærket formuleret af Wolfgang Wagner i »Europäische Politik nach der tschechoslowakischen Krise« (Europa Archiv 25/9 1968): »Damit stand die sowjetische Staats- und Parteiführung vor einer folgenschwere Alternativen: Entweder musste sie eine weitgehende innere Wandlung ihres Machtbereich zulassen, bei der sich die hegemoniale Position der Sowjetunion auf eine sozusagen paternalistische reduzierte, oder sie musste mit Gewalt den status quo ante wiederherstellen.«

Man valgte status quo ante widerherstellen; men hvad dette betyder for de økonomiske reformer, er det vanskeligt at udtale sig konkret om. De offentliggjorte kommunikeer fra de sovjetisk-tjekkoslovakiske forhandlinger siger ikke så meget om disse forhold. I september undertegnede ministerpræsident Cernik en aftale af økonomisk karakter, men dens enkeltheder kendes ikke. I Prag hed det, at Sovjetunionen havde accepteret at levere råstoffer til Tjekkoslovakiet herunder en betydelig mængde naturgas. Til gengæld skulle Tjekkoslovakiet levere materialer til og selv bygge en rørledning fra Sibirien til Mellemeuropa, dvs. Tjekkoslovakiet skal betale med højtudviklet industriel produktion, som man altid har gjort, og som tidligere nævnt til ringe priser, hvorfor Tjekkoslovakiet fremdeles skal være tvunget til at være Comecon landenes store kreditorland. Dette synes at være det sovjetiske svar på Tjekkoslovakiets anmodning om et stort lån i konvertibel valuta. Et dagblad i Bratislava skrev om denne aftale i sin overskrift: »Vor kredit – sovjetgas«. De håb, man i Tjekkoslovakiet havde, om optagelse af lån i verdensbanken og andre vestlige kreditkilder er udslukt.

Sideløbende med forhandlingerne førtes i de 5 okkupationslandes presser en kraftig kritik mod den økonomiske model, som tjekkoslovakerne havde sat deres lid til. Ledende artikler i Pravda allerede 22. og 23. august tager afstand fra de tjekkoslovakiske reformer, der gennem kritik af den centrale planlægning søger at berede grunden for en omorientering af den økonomiske udvikling i vestlig retning. Men konsekvenserne af denne kritik kan man kun gætte om.

Min fornemmelse er, at Sovjetunionen ikke er interesseret i at sætte Tjekkoslovakiet helt tilbage til Stalintidens primitive planlægningsmetoder, men på den anden side nok vil søge reformen modificeret på væsentlige punkter. Specielt er det tvivlsomt, hvor langt man får lov at gå med den liberalisering af udenrigshandlen, man ønsker. Et udvidet handelssamkvem med Vesten vil blive lagt hindringer i vejen. Årsagen hertil er formentlig i første række politisk motiveret, men dertil kommer, at reformerne ville have vanskeliggjort plankoordinationen inden for Comecon. Dette gælder så meget mere, som man på længere sigt næppe vil kunne undgå også at liberalisere samhandelen med Vesten i de øvrige østlige lande på grund af den produktionsspecialisering, liberaliseringen af udenrigshandlen i Tjekkoslovakiet ville medføre.

Den del af de økonomiske reformer, der refererer til indenlandske relationer, er jeg meget usikker overfor. På den ene side vil russerne formentlig søge at modificere reformen i retning af deres egen mere konservative libermanisme. Dette understøttes af, at man har sendt økonomiske rådgivere til Tjekkoslovakiet, jf. citatet fra dagbladet Politiken nedenfor. Neue Zürcher Zeitung skriver 20. 10. 1968: »Eine Orientierungshilfe bieten allenfalls die eingangs angedeuteten Ansichten der sowjetischen Staathalter zum komplex Wirtschaftsreform. Sie verleiten nicht eben zu Optimismus.« På den anden side taler accepten af de lige så liberale ungarske reformer, der er påbegyndt januar 1968, for, at man ikke vil gribe nævneværdigt ind i reformerne. Hvor meget denne faktor betyder, er det svært at vide.

Den pågældende artikel i Neue Zürcher Zeitung understøtter i det hele taget de synspunkter, der 7. september formuleredes i dagbladet »Politiken« af dettes østeuropæiske korrespondent Peter Hoffer: »Med få undtagelser udtrykker de tjekkoslovakiske regeringsorganisationer tvivl med hensyn til deres fremtidige udenrigshandel, specielt vedrørende langsigtede investeringsprojekter med vestlige firmaer. På nuværende tidspunkt kan de ikke sige noget om, hvilke modifikationer »Sik-modellen« vil gennemgå under pres fra Kremls »økonomiske rådgivere«, som hævdes indsat i ministerierne.« Peter Hoffer nævner i samme artikel, at der i særdeleshed hersker tvivl i tjekkoslovakiske handelskredse om, hvorvidt fabriksledelsernes tidligere uafhængighed i stedet for de centraliserede planer vil blive opretholdt. Det er selve kærneelementet i reformen – den vidtgående decentralisering – der udtrykkes tvivl om.

Den tjekkoslovakiske regering har kun udtalt sig meget svagt om de økonomiske reformers fremtid. Neue Zürcher Zeitung skriver: »Es mehren sich Gerüchte, wonach unter massiven Druck der Okkupationsmächte ein neues Aktionsprogramm der KP der Tschechoslowakei mit ökonomischen Ordnungsverstellungen vorbereitet werde, die das »Neue Wirtschaftsmodell« trotz »reformfreudigen« Stilübungen via facti abschreiben sollen.«

De tjekkoslovakiske økonomer har taget klar stilling for en fortsættelse af reformerne. 16/9 offentliggjorde »Rude pravo« et svar på den sovjetiske kritik af Siks model. Svaret var underskrevet af 30 kendte økonomer, der understregede, at det ikke var Siks model personligt, men KPCs officielle politik, der yderligere efter deres mening måtte anses for den eneste løsning på tjekkoslovakiske problemer. 24/9 offentliggjorde »Rude pravo« en deklaration fra 50 økonomer, der meget eksplicit tog stilling til fordel for reformerne. De understregede forskellen på mikro- og makroøkonomi, konstituering af arbejderråd, anvendelse af økonomiske stimuli, udarbejdelse af planvarianter, overførsel af udenrigshandelsinitiativ til enkeltvirksomhederne, en forbedring af kreditorlandet Tjekkoslovakiets stilling i Comecon etc.

Konklusionen på dette addendum må være, at der ingen konklusion er. Informationerne er endnu for usikre, og man ved ikke, hvad de ikke offentliggjorte aftaler indeholder. Interventionen har afbrudt et interessant økonomisk eksperiment – men på længere sigt er det min opfattelse, at alle østeuropæiske lande af de økonomiske forhold vil blive tvunget til at ændre den økonomiske styringsmekanisme – ideologisk modstand og planbürokraternes »stritten imod« kan kun gøre denne proces langsommere, men ikke forhindre den.

Anvendt litteratur:

Eastern European Economics vol. IV nr. 1 1965.
Economic Survey of Europe 1964 og 1966.
Goldman og Flek: Economic growth in Czekhoslovakia, Economics of Planning nr. 2 1966.
V. Holesovsky: Planning Reforms in Czechoslovakia, Soviet Studies vol. XIX, april 1968.
V. Holesovsky: Problems and Prospects, Problems of communism 1965 nr. 5.
A. Klas: Economic and administrative steering, Economics of Planning nr. 1–2, 1965.
C. Kozusnik: Die Entwicklung der sozialistischen Wirtschaftssystem in der Tschechoslovakei, im Wirtschaftsfragen zwischen Ost und West, Düsseldorf 1966.
J. Mitschel: Groundwork to economic planning, London 1966.
Alec Nove: The Soviet Economy, London 1965.
J. Rybackova: Der Marktmechanismus in der Dogmengeschichte der Oekonomie des Sozialismus, i samme som Kozusnik.
H. G. Shaffer: Czechoslovakias new economic model, Problems of communism nr. 5 1965.
Ota Sik: Plan und Markt im Sozialismus, Wien 1965.
Ota Sik: Problems of the new system of planned management, Czechoslovak Economic Papers, nr. 5 1965.
L. Urbanek: Some difficulties in implementing the economic reforms in Czechoslovakia, Soviet Studies vol. XIX april 1968.
F. Vlasak: For further expansion of the economy, Economics of planning nr. 1–2 1965.
K. Wessily: Wirtschaftsreformen in der Tschechoslovakei, i Wirtschaftsreformen in Osteuropa, Köln 1968.